

6 KRITIKA A INTERPRETACE PRAMENŮ V KONTEXTU JEDNOTLIVÝCH (POD)OBORŮ HISTORICKÉ VĚDY, METODY HISTORIKOVY PRÁCE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola odpovídá dvojpřednášce. Věnována je kritice a interpretaci pramenů, tedy druhé a třetí z trojice etap historikovy práce. Pojednány jsou principy vnitřní a vnější kritiky pramenů. V rámci interpretace jsou představeny hlavní metody, s nimiž historik pracuje. Ve druhé části kapitoly jsou následně přiblížena specifika pramenné základny pro jednotlivá dějinná období od středověku po 20. století.

CÍLE KAPITOLY

- Seznámit se se zásadami pramenné kritiky
  - Osvojit si principy interpretace historického pramene
  - Učinit si konkrétnější představu o metodách historické práce
  - Seznámit se se specifiky pramenné základny a problémovými poli v kontextu jednotlivých dějinných období
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

180 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

kritika; interpretace; metodologie; gender; biografie; kolektivní biografie; mikrohistorie; orální historie; diskurs; kulturní transfer; historické prameny

---

6.1 Kritika pramene

Kritika představuje druhou z etap historikovy práce, jak je ve svém klasickém díle definoval německý historik Johann Gustav Droysen († 1884). Rozsah kritiky bývá individuální, záleží vždy na povaze konkrétního pramene. V nejobecnější rovině se nicméně rozlišují dvě fáze pramenné kritiky:

- **Kritika vnější:** zjišťuje se autentičnost pramene, zvýšený důraz na ni bývá kladem zejména v případě medieválních pramenů
- **Kritika vnitřní:** cílí na obsahovou stránku, tedy na motivy a obsahy a do jaké míry se shodují s historickou realitou

6.1.1 KRITIKA VNĚJŠÍ

V rámci vnější kritiky pramene se historik zaměřuje na tři základní okruhy problémů:

- **okolnosti vzniku pramene:** proč a za jakých okolností pramen vznikl
- **autentičnost pramene:** prameny mohou být
  - *autentické:* tedy pravé, jsou tím, za co se vydávají
  - *padělané:* neboli falza, vydávají se za něco, čím nejsou (cílem mohlo být např. zabezpečení právních nároků, kompromitace nepřítele, cíle ovšem mohli být i propagandistické atp.); např. Rukopisy královédvorský a zelenohorský vytvořené na počátku 19. století Václavem Hankou a Josefem Lindou (v rámci tzv. sporu o rukopisy se na prokázání jejich nepravosti podíleli Tomáš Masaryk, Jaroslav Goll či Jan Gebauer) nebo Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, ediční řada textů listin a listů z území středověké Moravy, jehož prvních pět svazků „vylepšil“ editor Antonín Boček v první polovině 19. století řadou zručných falz, obtížně později rozkrývaných předními odborníky na diplomatiku, jak byl např. Jindřich Šebánek. Falza samozřejmě mohou patřit mezi vynikající prameny pro poznání mentality doby svého skutečného vzniku
  - *zpadělané:* jde o sekundární změny v jinak autentickém dokumentu (tedy o vsuvky alias interpolace, razury neboli vyškrábání; dále o úmyslné vypouštění částí textu atd.; typické nemusí být zpadělané prameny jen pro období středověku, ale např. i pro dokumenty z doby totalitní)
- **stav dochování pramene:** originál versus mladší opisy (se snahou dopátrat se originální předlohy); k řešení se nabízí otázky a problémy související s dobou vzniku, místem vzniku, autorstvím a okolnostmi vzniku pramene

- *doba vzniku*: většina pramenů bývá datována (u pramenů starších období je ovšem zpravidla zapotřebí převodu datací do dnes obvyklé podoby, neboť středověk a z části i raný novověk používal k záznamu denního data jiných způsobů, nežli je tomu dnes – k převodu datací slouží chronologické příručky, např. z pera Gustava Friedricha či nověji Marie Bláhové).¹⁸ Velká skupina pramenů ovšem datována není, jejich dobu vzniku určíme analýzou vnějších (psací látka, u papíru filigrán neboli vodotisk, jenž označoval jeho výrobce, dále např. pečeť, inkoust, poštovní známka) a vnitřních (jazykový a stylistický rozbor, srovnání s ostatními datovanými prameny, rozbor místních a osobních jmen, funkcí a úřadů) znaků pramene. Nedatované písemnosti se poté buď podaří datovat přesně, nebo lze jejich vznik určit pomocí časového intervalu, případně jako po určité události (post quem) nebo před určitou událostí (ante quem)
- *místo vzniku*: zvláště obtížně se určuje v případě hmotných pramenů; některé prameny záměrně uvádějí nesprávné místo vzniku (třeba si všimnout míst, osob atp.)
- *autorství*: prameny jsou často anonymní, dále se můžeme setkat např. s pseudonymy (zjišťujeme veškeré informace o autorovi – sociální vrstvu, postoje, politické sympatie; přistupujeme k rozboru a srovnání pramene s ostatními, u nichž je autor znám). Výsledkem historikova snažení může být i částečná identifikace (např. společenské skupiny etc.), jako je tomu v případě tzv. Dalimilovy kroniky
- *okolnosti vzniku a původnost pramene*: jedná se o úmyslné (např. zkomolení jmen) a neúmyslné chyby (např. změna datace, vynechání slov apod.), původní a sekundárně pozměněné

6.1.2 KRITIKA VNITŘNÍ

Rozsah vnitřní kritiky je individuální, záleží vždy na povaze pramene. Historik sleduje otázku, zda a do jaké míry mohl autor znát „pravdu“ (narážíme na autorovy kompetence) a také zda tuto „pravdu“ skutečně říká. Určujeme tudíž stupeň věrohodnosti pramene (např. ve vztahu k předem vybraným faktům), tuto věrohodnost ovlivňují:

- **faktory společenské** (politické smýšlení, hospodářská situace, sociální příslušnost; ovlivňují vždy velkou skupinu původců pramene)

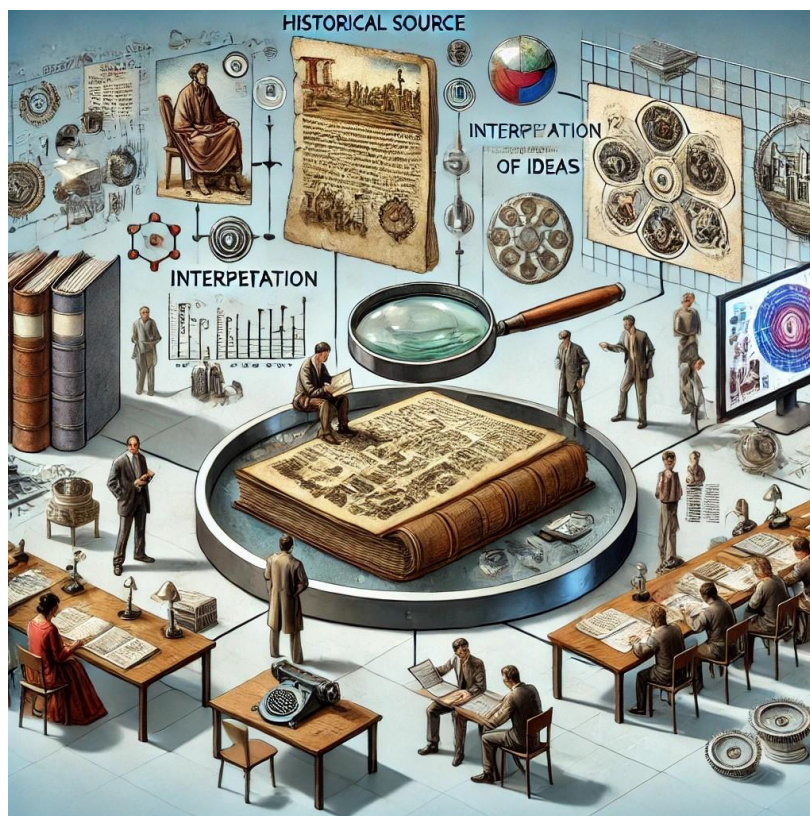
---

¹⁸ FRIEDRICH, Gustav: Rukověť křesťanské chronologie, Prah 1934 (k dispozici jsou i mladší vydání); BLÁHOVÁ, Marie: Historická chronologie, Praha 2001.

- **faktory individuální** (subjektivní, odvislé od osobních vlastností původce/autora; zjišťujeme časový odstup od sledované události, resp. od její fixace v paměti, kládeme si otázky po vztahu autora k události, jak byl autor geograficky vzdálen od místa události atd.; v centru zájmu stojí i vzdělání autora, jeho pozorovací schopnosti, charakterové vlastnosti atd.)

6.2 Interpretace pramene a metody historické práce

Finální z klasické triády etap historikovy práce. **Interpretace** historického pramene je vlastně souhrnem postupů sloužících k získání historického poznání, pomáhá badateli při shromažďování pramenů, především mu však pomáhá nacházet mezi nimi nové souvislosti. Při interpretaci pramene dochází k aplikaci metod historikovy práce, výsledkem je syntéza myšlenek a formulace (nové) historické narace.

Obrázek 25: Vizualizace pojmu interpretace historického pramene z dílny umělé inteligence

Metoda indukce a dedukce:

Za **indukci** označujeme myšlenkový postup, kdy na základě pozorování jednotlivých jevů docházíme k obecnějším závěrům. Naopak **dedukce** je úsudkem, kdy nově formulovaná myšlenka vyplývá z určitých daných tezí (z obecného poznatku vyvozujeme závěr pro jednotlivá fakta). Indukce a dedukce patří k bazálním, často již podvědomým způsobům vědeckého uvažování. Jelikož možnosti pramenné základny obvykle zůstávají omezené, neboť nemáme k dispozici všechny fakta, hovoříme v praxi o tzv. neúplné indukci, kdy

vyvozujeme obecnější závěry z nekompletního souboru jevů (vždy je proto na místě jistá míra opatrnosti). U dedukce se jedná zejména o to, že historik zná obecně přijímané závěry z předchozích výzkumů a pracuje s nimi jako s předpokladem.

Metoda přímá a nepřímá:

Jde o klasické metodické nástroje historické vědy 19. století. Při aplikaci **přímé metody** historik předpokládá, že je (po vnější a vnitřní kritice) schopen vyhodnotit pramen tak, že jeho interpretace věrně odráží historickou skutečnost (tedy že minulá skutečnost vypadala v rovině interpretační de facto přesně tak, jak ji dochovaný pramen vykresluje). Výsledkem je jednoduchý popis historické skutečnosti. Dnešní věda tento optimismus nesdílí, kalkuluje s mantinely, které historika při jeho snaze porozumět historickým jevům omezují (čas, odlišná mentalita, mezerovitost pramenné základny). Pouhé převyprávění historické skutečnosti na základě řeči dochovaných pramenů je tak dnes nepřijatelné, historik usiluje o hlubší interpretaci jevů.

Naproti tomu **nepřímá metoda** slouží k aplikaci poznatků z roviny obecnějších vztahů na konkrétní historický jev. Tedy nejen přímá vazba na informační potenciál pramene (jako je tomu u metody přímé), ale souběžně i aplikace obecně přijímaných zákonitostí historického vývoje, poznatků o fungování lidské společnosti, ekonomických vztahů v ní atd. na konkrétní jev. I zde je ovšem třeba opatrnosti a pokory.

Diachronní a synchronní přístup:

Diachronní přístup volíme tehdy, sledujeme-li změny vybraných jevů v určitém časovém období, tedy podél časové osy. Při aplikaci **synchronního přístupu** studujeme souběh hospodářských, politických a kulturních jevů v jednom místě nebo cílíme na souběžný vývoj ve více obcích – nutností je tak zpravidla abstrakce.

Metoda sondy:

Metoda sondy může být výhodná v případech, kdy historik stojí před úkolem zpracovat velké množství údajů. Jedná se tak v praxi o metodu reprezentativního výběru – zpracuje se reprezentativní výsek dat a dosažené výsledky výzkumu jsou následně generalizovány. Snahou bývá identifikovat určitý společný rys velké množství dat nebo učinit si bližší představu analýzou jejich části. Výběr dat tak může být *náhodný* (akceptovatelný jen tehdy, pokud pracujeme s daty neutříděnými a výzkum je průkopnický), *kvótní* (vytvoření malé a snáze zkoumatelné skupiny, jejíž složení je reprezentativním vzorkem celku, viz např. výzkumy preferencí atp.) nebo *osobní* (postavený na erudovaném zvážení známých historických jevů a souvislostí).

Komparativní (srovnávací) metoda:

Je třeba si uvědomit, že srovnání samo o sobě ještě není komparací. Proces srovnávání je považován za techniku práce, komparace pak za metodu s propracovanou teorií. Při komparaci se historik vydává třemi cestami:

- formulace řešeného problému a definice objektu komparace
- určení cíle komparace – lze se vydat např. symetrickou (zvolené objekty jsou zkoumány rovnocenně) nebo asymetrickou cestou (k jednomu celku kontrastně vztahujeme jevy spadající do téže kategorie)
- stanovení kritérií (ukazatelů) pro analýzu zvolených objektů a vymezení vztahu komparace k časové ose

Kvantitativní analýza:

Jedná se o metodu přínosnou perspektivou shromažďování a třídění údajů o jevech hromadné povahy či např. při interpretaci jevů, o kterých se zachovalo příliš mnoho subjektivních výpovědí a pramenů. V centru zájmu jsou tak statistické údaje. Ty pak buď pouze „využijeme“ coby ilustraci historické narace, nebo aplikujeme metody statistiky a vyšší znalosti matematiky. Aplikace metody je ovšem odvislá od schopnosti badatele shromáždit potřebná statistická data. Do tzv. statistického období s relativně spolehlivým portfoliem pramenů kvantitativní povahy vstoupily české země až v první polovině 19. století (starší statistická data nelze brát za věrohodná; ovšem i v dějinách nejnovějších je nutná obezřetnost např. kvůli politické manipulaci s daty).

Biografická analýza:

Biografická analýza se zaměřuje na detailní studium života konkrétního jedince s cílem přispět k poznání širších kontextů jeho veřejného působení, osobního a rodinného života. Tento přístup je využitelný nejen při zkoumání vynikajících osobností, ale také při studiu průměrných jedinců či osob z nižších společenských vrstev. Klíčovým prvkem biografické analýzy je konstrukce tzv. mentální mapy, což představuje komplexní myšlenkový profil vybrané osobnosti. Tento profil by měl zahrnovat nejen informace o veřejném a soukromém životě studovaného jedince, ale také jeho názory, hodnoty a další aspekty, které ovlivňovaly jeho chování a rozhodování. Součástí by mělo být také zkoumání tzv. druhého života exponovaných osobností v dějinách, tedy toho, jak byly tyto osobnosti vnímány a interpretovány v rámci národního společenství či politických subkultur. Tím se rozšiřuje porozumění nejen samotnému jedinci, ale i způsobu, jakým byla jeho postava využívána či reinterpretována v různých historických obdobích.

Metoda kolektivní biografie:

Metoda kolektivní biografie umožňuje pojednat životní osudy osob, jejichž stopy v dochovaných pramenech zůstaly z různých důvodů slabé až nezřetelné. Zatímco biografická metoda klade důraz na jednotlivce v dějinách, metoda kolektivní biografie postupuje opačně, když se zaměřuje na historické sociální struktury (přičemž role jednotlivce zůstává druhořadou). Cílem této metody historikovy práce je zachycení společných ekonomických, sociálních a kulturních znaků osob, které jsou zpravidla vymezeny příslušností k určité

formální instituci (např. může jít o osoby zasedající na zemském sněmu). Klíčovým nástrojem pro zpracování velkého množství sériových dat je vyspělá výpočetní technika.

Mikrohistorická analýza:

Mikrohistorická analýza se zaměřuje na detailní zkoumání husté sítě sociálních, ekonomických a kulturních struktur v malém měřítku, jako je obec, rodina či domácnost. Klíčovou roli v této metodě hrají specifické prameny, obvykle ze skupiny tzv. ego-dokumentů. Tato metoda zkoumá, jak je „objektivní“ realita převedena do subjektivní interpretace, tedy jak jednotlivci rozumí světu kolem sebe (a jaký obraz světa tímto způsobem vytvářejí). Cílem mikrohistorického studia přitom není detail, vztahuje se vždy k obecnějším výzkumným otázkám. Mikrohistorie jako obor historického bádání vychází z předpokladu, že realita je natolik složitá, že ji člověk nemůže plně pochopit v její komplexnosti. Zajímavé je proto zkoumat, co si jednotlivci z reality vybírají, co považují za významné, a co z reality funguje jako podnět k jejich reakcím.

Metoda orální historie:

Metoda využitelná v kontextu nejnovějších, resp. soudobých dějin, neboť jde o zachycení vzpomínek žijících pamětníků. Jde o zaznamenání prožitku typických běžných situací a vztahů, s dotazovaným je programově nakládáno jako s individuem se specifickým pohledem na historickou skutečnost. Cílem výzkumu jsou přitom nejen informace samotné (nové, měnící dosavadní poznatky či se s nimi shodující), ale, a to především, narátor sám, jako subjekt a osobnost. Klíčovou je vždy struktura otázek – je zapotřebí co nejvíce omezit potenciál manipulace s respondentem. Historik, jenž osobní rozhovor vede, musí prokázat řadu sociálních kompetencí. Musí si současně uvědomovat bariéry a limity, typickou bývá snaha dotazovaného vykreslovat sebe sama jako úspěšnějšího, lepšího (např. ve smyslu morálním) apod.

Uměleckohistorická analýza:

Je třeba rozlišovat mezi ikonografií a ikonologií, kdy **ikonografie** neboli obrazopis je naukou o námětech výtvarného umění, zatímco **ikonologie** se věnuje výkladu výtvarných děl (jde o schopnost rozkrýt skrytý symbolismus uměleckého díla). Přístup k uměleckému dílu lze obecněji rozdělit do 5 kroků:

- **Popis a „rozpoznání“ díla** (převod do podoby vědeckého diskursu, tzn. popis díla vědeckým jazykem)
- **Heuristika** (ohledání materiálu, rozměrů, stavu zachování, míry originality)
- **Analýza díla a komparace** (rozčlenění díla do jednotlivých částí a hlubší vhled do materiálů, technik a tvarů, srovnání s jinými díly dle času, místa, autora apod.)

- **Rekonstrukce kontextu** (např. pozice pomníku v rámci urbanistické struktury města, vztah k okolním budovám; vznik díla po linii materiál – autor – objednatel – funkce)
- **Konstrukce významu** (zařazení díla v rámci uměleckého stylu, dekodování zpráv, které dílo obsahuje, recepce díla atd.)

Genderová analýza:

Anglický pojem gender označuje kulturní a sociální konstrukt feminity a maskulinity, který se mění v různých historických epochách, společnostech apod. Každá společnost v určitém období předepisuje členům správné podoby ženskosti a mužskosti (jak se mají oblékat, jaké mají mít záliby, jaká jsou vhodná povolání atd.). Jedná se tak o soubor psaných i nepsaných norem, který si každý jedinec osvojuje už od narození v rámci procesu socializace. Pohlavím se naproti tomu rozumí biologická danost člověka. Při výzkumu se tedy nezaměřujeme pouze na ženy (jak to dělaly chronologicky starší dějiny žen), ale sledujeme určitou problematiku z hlediska genderového uspořádání, zkoumáme, jakou roli hrály dobové představy o feminitě a maskulinitě a jak se to projevovalo v praxi.

Diskursivní metoda:

Ve své podstatě interdisciplinárně založený způsob analýzy rolí jazyka při konstrukci sociální reality. Vychází se z předpokladu, že jazyk umožňuje i redukuje vyjádření určitých myšlenek. V kontextu historické vědy se diskursem rozumí kulturní pozadí každé promluvy, jde o způsob chápání skutečnosti příznačný pro určitou dobu a kulturní prostředí. Historik se může s využitím diskursivní metody pokusit o rozkrytí způsobu uvažování určité osoby (skupiny osob), o vymezení jejich vnímání sebe sama, spojenců, nepřátel či strachu. Prostřednictvím diskursivní metody hledá historik odpověď na otázku, proč lidé jednali určitým způsobem, co říkali a co naopak neříkali, proč volili určité výrazové prostředky a jak můžeme jejich verbální komunikaci vyhodnotit.

Teorie kulturního transferu:

Dle definice Veroniky Čapské a Lucie Storchové se kulturní transfer „zabývá interkulturní cirkulací artefaktů, kulturních praxí a vzorců chování, institucí, idejí, diskurzů, textů a významových vzorců. Historický výzkum se zaměřuje především na konkrétní průběh výměny mezi společenstvími a již méně na její dlouhodobé konsekvence ... Některé přístupy se více soustředí na mechanismy přenosu, jiné na proměnu struktur či významů v souvislosti s přenosem“.¹⁹ Kulturní transfer se tak definuje jako interakce v rámci vztahových sítí mezi aktéry z různých kulturních kontextů, jako přijímání kulturních hodnot z výchozího kontextu a jejich zasazování do nových souvislostí.

---

¹⁹ ČAPSKÁ, Veronika – STORCHOVÁ, Lucie: Transkulturalita místo národní mytologie? Historický výzkum procesů kulturní výměny, Dějiny – teorie – kritika 12, 2015, č. 2, s. 191.